

Јанко Рамач

Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

УДК 94(=161.2)“1921/1941“(497.1)

Оригиналан научни рад

ПРИЛОГИ О ЗДРАВСТВЕНОЙ КУЛТУРИ И ЗАЩИТИ У ВИДАНЬОХ РУСКОГО НАРОДНОГО ПРОСВИТНОГО ДРУЖТВА (1921–1941)*

Абстракт: У својој всестраној и богатој дјелносној Руско народно просвитно друштво у периоду међу двома световима войнама велику увагу пошвећавало подзвиговану опшћом урону културно-просвитног и ширше друштвеног та и привредног живота Руснацох у Краљовини СГС/Југославиј. Јак окремна обласц теј дјелносној вшелјак и намаганя у подзвиговану урону опшћој здравственеј култури и здравственеј заштити, цо будзе главна тема теј нашеј вигледовацкеј работи.

Кључни слова: Руско народно просвитно друштво, Руснаци у Југославиј, Руски календари, Руски новини, здравствена култура, здравствена заштита, обераци хороти.

У историографиј о Руснацох у Јужнеј Угорскеј практично нет прилоги котри би ширше и систематично спатрали здравствени обставини або питаня здравственеј заштити међу нима. Одредзени податки о здравствених обставинох у XIX вику дава Гавријл Костельник у својој Хроніки Руского Керестура, дзе углавним на основи податкох з церковних матрикулох указуе природни прирост у одредзених периодох и окреме спомина роки кед ше зявйовали даедни обераци хороти котри одношели преважно дзецински животи. То роки кед, звичайно пре велику смертелносно дзцох, морталитет бул векши од наталитету (Костельник 1998: 39). Дакус вецей податки у историографиј ест о великих епидемийох колери у Керестуре 1836, 1848/9. и 1873. року, котри спомнути и у хронікох Керестура (Рамач 1988: 530), а о нїх даваю надосц податки и Гавријл Костельник (Костельник 1998: 39), Мирон Жирош (Жирош 1984) и Јанко Рамач (Рамач 2007: 204–2008). О епидемийох колери у Коцуре 1831. и хороти под час великих водох 1870–1872. року спомина у својој историј коцурскеј парохиј Павло Вукич (Вукич 1996: 91–92, 96–97), а народни хронічар Йоан Москаль погришно датуе колеру 1831. року з 1829. роком (Москаль 1923: 79). Вецей о колерох у Коцуре дава М. Жирош (Жирош 1986). Најобширнејше о початку, ширену, цеку и бор-

би против епидемії колери у Керестуре и Коцуре бешедую звити месних парохох (Рамач 2007: 204–208). Тота епидемия, як ше видзи з тих звитох и описох, однесла велі жертви и пре нїзки общи уровень здравственой култури и здравственой зашити, пре пожненє з мирами же би ше цо швидше и ефикаснейше застановела и пре недосток и фаховей служби и лікох за ліченє тих цо ше уж похорели.

О здравствених обставинох медзи Руснацами у Югославії барз кратко спомина лікар и историчар Ристо Єремич (Јереміћ 1928: 60), але хаснує лем податки зоз статі коцурского лікара др Осифа Полиха (Полих 1925: 97–99), о котрей ище будзе слово.

У апелу Дјури Биндаса и Михайла Гайнала з новембра 1913. року, котри адресовани рускей интелігенції з предкладаньом же би ше од початку 1914. року почало видавац єдни тижньово або двотижньово руски новини, а по можлівосци и календар, наводзи ше цо би бул цель тих новинох, и окрема иншого, назначене и ”одуочванє народу од злих обичайох” (Биндас – Гайнал 1937: 2). Зоз формулациї ”одуочванє народу од злих обичайох” не мож точно заключиц цо под тим авторе точно подроумїовали, але познейше, кед уж почали виходзиц *Руски новини*,¹ у нїх обявїовани тексти о ”недобрих народних обичайох”, а ту ше медзи иншим наводзи обичай и часта пракса Руснацох же ше причина велім хоротом гледа у рижних врачанїнох и поробенїнох, та ше у врачанїнох часто гледало и лік за тоти хороти, а то ше негативно одражовало на ліченє у велїх случайох. То источасно и свидоцтво о незадовольююцих здравствених обставинох медзи Руснацами у тим чаше (Биндас 1926: 23–24; Кочиш 1930: 1). Тота тема як слика каждодньового живота Руснацох була присутна и у медзिवойнової и повойнової рускей лїтератури, у приповедкох Михала Ковача, Євгенія Кочиша, Дјури Латяка и других.

Гоч Руске народне просвитне дружтво, основане 1919. року (далей: РНПД), у своїх Правилох (Правила 1921: 8–12) не наводзи як обласц свойого ділованя и старосц о здравствених обставинох Руснацох у держави, од початку видаваня *Рускоїо календара*² у нїм єст тексти пошвєцєни здравю народу. У першим медзивойновим *Руским календаре* обявена статя котра у ширшим розуменю бешедує о здравствених обставинох медзи Руснацами у Югославії. Михайло Черняк у статі о алкоголу и алкоголізму досц нашироко бешедує о алкоголу як о вельким неприятельови чловекового здравя, а источасно описує и чкодлівосц алкоголу за здравє цалого народу (Черняк 1922:85–91).

У чаше медзи двома шветовима войнами медзи Руснацами у Югославії були досц розширєни рижни обераци хороти, прето у виданьох РНПД), у *Руских новинох* и у *Руских календарох* вельке значенє мали тексти лікарох

¹ Руски новини – орган Руского народного просвитного дружтва, тижньово новини котри виходзєли од 1924–1930. у Новим Садзе, 1931–1936. у Дяковє и од 1937. по 6. април 1941. року у Р. Керестуре.

² Руски календар – рочна кнїжка котру видавало РНПД од 1921–1941. рок.

котри були пошвечени опису даедних хоротох и їх ліченю, або просто намаганю воспитовац людзох у обласци здравственой культури и чуваня/защити здравя. Таки прилог лікара Янка Жилника *О даскеліх оберацих (ію-рядкових) хоройіох*, у котрим вон перше дава основни надпомнуца о защите здравя, окреме наглашуюци яку ту улогу ма чистота у биваню, превитрійоване просторійох и чуване здравих членох фамилии од хорого кед тот ма даяку обераци хороту. Жилник дава кратки опис 10 оберацих хоротох по тим шоре: дифтеритис (гуга), шарлах (моровки), осипки, чарни поки (вельки поки), магарчи кашель, инфлуенца, пегави тифус, тифус у бруху, грижня (дизентерия) и колера. За тоти хороти назначене як ше ширя и як ше од ніх треба чувац. Од веліх найлепша защита вакцина (Жилник 1922: 115–116).

Кед у децембру 1924. року почали виходзиц *Руски новини*, такой у перших числох ше зявели прилоги на тему "Народне здраве". Понеже ше у тим часе у Кральовини СХС ширела обераци хорота черевов тифус (глушка горячка), др Я. Жилник написал о ней кратки прилог (Жилник 1924: 3–4). Вон наводзи же то чежка обераци черевова хорота котра ше преноши найвецей з брудну воду, з брудними руками и брудну овоцу. Ту лікар спозорюе же би ше не ходзело до тих обисцох дзе дахто ма черевов тифус прето же ше тота хорота легко преноши. Найлепше ше мож чувац од ней зоз чистоту и чисту студню/чисту воду. Медзитим, барз важне и елиминавац жридли з хторого ше хорота шири, прето лікар наглашуе же вода односно студня у котрей ест бактеріи тифусу барз опасна за здраве людзох и статку та ю треба засипац. Далей наводзи же ше од тей хороти мож защициц зоз вакцину. На концу описуе як ше манифестуе хорота черевова тифусу же би людзе легчайше препознавали ей симптоми и же би, кед зрозумя же ше роби о озбильней обераци хороти, на час гледали помоц од лікара и так помогли и себе и не дошлебодзели же би ше вона ширела найбаржей пре незнане же ше роби о чежкой обераци хороти.

Руснаци у Южней Угорскей у XIX вику од власней интелігенції мали лем священікох и учительох, од котрих велька часц не мала одвитующе образоване, а не мали велі фахи високообразованей интелігенції як цо то правніки, адвокати, инжинере, професоре, апатикаре, лікаре итд. Перши лікаре и апатикаре при Руснацох зявюю ше у руских населеньох аж у часе медзи двома шветовима войнами, прето у *Руских новинох* були обявйовани рижни вистки котри повидомйовали о лікарох, о апатикарох и о отвераню нових апатикох. У новембру 1926. року у *Руских новинох* обявена вистка же Министерство здравя дошлебодзело же би апатикарка Елена Солонар отворела у Р. Керестуре апатику. До теди у валале не було апатики, прето ше у вистки наводзи же то будзе барз вельо значиц жительом Р. Керестура прето же не буду мушиц ходзиц по ліки до других валалох (Аноним 1926: 3).

Гавриіл Костельник наводзи же у першей половки XIX вику у Керестуре було роки кед очиглядно даедни обераци хороти одношели велі дзецински животи, але не наводзи о котрих хоротох слово (Костельник 1998: 39). Мирон

Жирос у своїх демографских вигледованьох преглядно указує наталитет и смертельносц у населеньох дзе у векшим числє жили Руснаци од конца XVIII по половку XX вику, але з тих податкох не мож утвердиц точнейши проценти смертельносци дзецох (Жирос 1997). Перши писани податки о смертельносци дзецох у Р. Керестуре и Коцуре дава др Осиф Полих з Коцура за 1922. рок (Полих 1925: 97–99). Ту од голих числох можебудз же ище застарююще його толкованє же Руснаци у Р. Керестуре и Коцуре у газдованю и шпоровносци не заоставаю за сушедними немецкими валалами, але су по общей здравственой култури и зашити на нїзким уровню. Вон твердзи же барз часто присутна очиглядна недзбалосц же би ше хорого на час одведло до лїкара. Исто так указує же при Руснацох присутне и вельке недовириє людзох до лїкара и медицини, а по його твердзеню людзе маю векше довириє до врачаркох котри нїч не помагаю, а представляю вельку чкоду народному здравю. Податок же у Коцуре од 96 умартих у 1922. року 47 немовлятка – дзеци до єдного рока, а у Р. Керестуре од 126 умартих – 44 немовлятка би можебудз не випатрал так забригууюц, кед би др Полих ту не приложел поровнанє зоз сушедними немецкими населєнями, зоз котрого ше видзи же у Вепровцу (Крушчичу) у истим року од 47 умартих лєм 4 дзеци немовлятка, а у Торжи од 53 умартих 6 дзеци до єдного рока живота. По Полихови така статистика реална слика здравствених обставиных медзи Руснацами у Бачки. Правда, на основи статистичних податкох за єден рок не мож приносиц заключєня же таки обставини непрерывно пановали, але их исто так не мож звесц лєм на ”усамени случай” того року, поготов же ту дати податки за два руски и за два немецки населєня, котри барз индикативни.

Дохтор Полих далєй толкує же одношенє Руснацох, поготов мацерох, гу своїм новородзеним дзецом од перших годзиных дзецкового живота часто нательо погришне и чкодлїве за дзецко, же праве то водзи до такей високей смертельносци немовляткох. Як перше, по нїм то повязованє дзецом ручкох и ножкох зоз пантлїками и закручанє до перинкох на таки способ же ше дзецко не може шлебно рушац. Далєй наводзи же єст вельо неправилносци у дойченю дзецох, а поготов у їх карменю у перших тижньох и мешацох. По нїм, при Руснацох пракса же би ше и дво-тро тижньовому дзецку давало гурки и колбаси, бо то нїби помага же би дзецко змоцнєло, а то уствари барз чкодзи слабому дзецковому жалудку. Др Полих тиж так трима же велька причина хоротох та и високей смертельносци дзецох факт же зоз малима дзецми вельо часу препровадзую не їх мацери, але стари баби. Спомина же при Руснацох обичай же би ше малим дзецом жувало єденє котре вони сами не можу пожувац, и вєц ше им пожуване дава до устох. То обично робя баби, котри найчастейше з дзецми, а таки баби звичайно маю погубени зуби, та ше так з таким карменьом на дзеци прєноша велї бацили котри им спричиною рижни хороти.

Добре же лікар у статі не остава лем на тих констатаційох, але вше дава и совет цо и як би требало правильно робиц. На концу заключае же будзе задовольни кед голем една од тисяч мацерох прилапи його совети, прето же то будзе важни крочай гу здравю ей дзецех, а виroyтно и початок у меняню недобрих обичайох и пракси у допатраню немовляткох.

Висока смертельносц немовляткох у тим чаще була присутна не лем при Руснацох и не лем у валалских стредкох у Войводини, але и у городзе Н. Садзе. Не уходзаци глібше до розпатраня общих здравствених обставинох у городзе, наведземе лем становиско лікара вигледовача Петра Микича, котри як основни причини високей смертельносци немовляткох у Н. Садзе у периодзе медзи двома шветовима войнами наводзи: недостаточно фахове водзене породзеньох односно породзоване дома, часто и без бабици, несправилне кармене, негигиенски условия живота, велька можлівосц инфекцій поготов у пригородских и руралних стредкох, велька завжатосц з роботу женох у худобнейши пасмох жительствова котри ше лемцо породзели итд. (Микић 1989: 75). Очиглядно, велі од тих наводзених причинох ше одноша и на смертельносц немовляткох у Р. Керестуре и Коцуре.

Статю о допатраню дзецех у першим року живота опубликовал и керестурски лікар др Андрий Наливайко (Наливайко 1935: 146–152). И вон наводзи же велі дзеци при Руснацох умераю уж у першим року живота лем прето же мацери не знаю як их треба виховйовац. Наливайко приклада и табелу на основни провадзения обставинох през дзешец роки, по котрей, кед ше у Р. Керестуре стредне рочно народзовали 202 дзеци, умарло 41 дзецко од 1–2 рокох, 12 од 1–5 рокох, 4 од 5–10 роки и 3 од 11–15 роки. (Наливайко 1935: 146). Нажаль, ту ше не наводзи од котрих хоролах дзеци умерали. Найвещей поуки и совети дохтор дава мацером о тим як треба кармиц дзеци у першим року живота, а вец дава ище 15 рижни совети, од отримованя чистоти, карменя дзетка, чуваня дзетка же би ше на ньго не пренесли обераци хорола и так далей. Сам препатрунок тих советох указуе же дохтор инсистуе же би ше пременела прилапена пракса котра негативно дійствуе на розвой и здраве дзетка.

Зоз податкох котри дава П. Микич о умераню дзецех у Н. Садзе 1925. року не мож заключиц яки бул того року процент смертельносци дзецех, але ту дати податки о тим котри хорола и у котрих рокох живота найвещей одношели дзецински животи: так 25% дзецех од 1–3 роки живота умарли од охореня органах системи диханя, од хорола органах за варене 16,6%, од шарлаху 16,6%, од менингитису 12,5%, од конвулзії 8,35%, од пертусису 8,35% итд. Кед слово о старших дзецех, тих од 4–6 и од 7–14 роки, ту найчастейши причини шмерци хорола дигестивного тракту, епилепсия, менингитис, пневмония, шарлах, тетанус, черевов тифус и други хорола (Микић 1989: 78–79). Вшеліак же значна и констатация П. Микича же у периодзе медзи двома шветовима войнами у Н. Садзе и ширше у Войводини диягнозу шмерци треба брац з одредзену дозу резерви, прето же причи-

ни шмерци не вше були достаточно фахово констатовани, бо то не вше робели лікарє (Микић 1989: 85).

У Новим Садзе у периодзе медзи двома шветовима войнами процент смертєлносци дзецох непрерывно опадовал, та кед 1920. року од вкупного числа умартих смертєлносц дзецох по 14 роки живота виношела 32,46% проценти, после того тот процент опадовал и 1940. року процент смертєлносци дзецох виноши лєм 17,48% од вкупного числа умартих. То очиглядно резултат злєпшованя общих здравствєних условийох и систематичнейших акцийох на здравствєним просвищованю ширших пасмох народу, але тиж так и вше интензивнейшого хаснованя вакцинох, превентивней медицини (Микић 1989: 74–75). Чкода же не мамє податки за Р. Керестур, Коцур або дасдно другє рускє населєнє о рушаню смертєлносци дзецох у одношеню на смертєлносц одроснутих у чашє медзи двома войнами, же би шє видзело чи шє и при Руснацох так случовало. То би практично бул и одвит на питанє кельо намаганя медицинских роботнїкох котри зоз своїма прилогами у виданьох РНПД доприношєли же би шє зоз подзвигованьом общей здравствєней култури реално зменшовал процент смертєлносци у одношеню на наталитет. За Р. Керестур и Коцур у периодзе медзи двома шветовима войнами М. Жирош дава податки о числу народзєних и умартих за каждє рок (Жирош 1997: 409–411). По нїх, у Р. Керестуре од 1921–1930. рок умарло 62,74%, а од 1931–1940. рок – 64,75% од вкупного числа народзєних, а у Коцуре од 1921–1930. рок умарло 55,27%, а од 1931–1940. рок – 71,08% од вкупного числа народзєних. Значи, по тих податкох смертєлносц у тих двох руских валалох у наведзєним периодзе шє звєкшовала, з тим же у Р. Керестуре у штвртєй дєцєниї у поровнаню з трєцу наталитет опаднул коло 21%, а морталитет опаднул коло 19%, а у Коцуре у штвртєй дєцєниї наталитет опаднул у поровнаню з трєцу коло 35%, а морталитет зменшани лєм за коло 22%. Нажаль, не познати нам причини того зменшованя числа и народзєних и умартих, поготов значного опадованя наталитету у Коцуре у поровнаню з морталитетом, та на основи самих статистичних податкох не можемо виношиц даяки валидни заключения.

Др Андрий Наливайко написал даскельо прилоги о оберацих хоротох. У єдним од нїх бєшєдує вообщє о оберацих хоротох и толкує яки то хороти, хто их спричинює и наглашує же дасєдни обераци хороти могу мац лєм людзе, а дасєдни и людзе и дасєдни животинї. Далєй толкує як шє микроби уноша до людского оргєнизма, як шє оргєнизм бори процив нїх та шє дакеди вибори, а дакеди не ма досц моци и особа шє похори. Основнє питанє на котрє дохтор сцє дац одвит и совит як шє бориц процив бактерийох же би человек не охорєл на обераци хороту. Як перши способ то изолация здравих од жридла обераци хороти, у першим шорє од того котри шє уж похорєл. Далєй шлїдзи дезинфекция односно знїщенє жридла обераци хороти зоз физичними або хємийними средствами. Хорого человека трєба лїчиц и, по

словох лікара, не треба преставац з лічэннем ані теди кед ясне же хороту не мож вилічиц.

По словох А. Наливайка найвекши приятель оберацих хоротох нечистота: нечистота цела, очох, рукох, ліца, нечистота у хижи, нечисти ручнікі, нечисти посцелі, лавори за умиване, патос. З добрим умиваньом ше зніщуе велі бактерії. Напроцив, найвекши приятель и защита од оберацих хоротох чистота. Прето найменей обераци хороти ест там дзе ше меркуе на чистоту цела, чистоту у хижох, ручнікох, посцельох, дзе ше превитрюе хижи итд. Ту дохтор наводзи же при Руснацох часто пракса же и там дзе людзе маю вещей просторії и посцелі часто ше збиваю и шпя у едней просторії и по вещей особи на едней посцелі, а то барз нездраве. Вон твердзи же людзе найчастейше сами виновати кед ше похоря на обераци хороту, а главна причина тому нечистота, слаба гигисна. Далей наводзи же здрави человек, тот цо умерено жиє, котри не ослабює свойо животни сили, ма вещей моци вибориц ше против оберацих хоротох. На концу заключае же ше еден человек з власнима моцями не може вибориц против оберацих хоротох, бо за тото потребна велька усиловносц и дзбалосц цалей заедніци (Наливайко 1928: 114–116).

Можебудз же тоти описи и толкованя о оберацих хоротох, їх ширеню и борби против нїх нешка випатраю анахроно, але треба мац на розуме же вони писани у другим чаше, кед обща здравствена культура и способ живота звичайних людзох були на вельо нїзшим уровню, и кед требало укладац вельо усиловносци же би ше здобуло довириє людзох до лікарох, до лікох и до лічєня.

У статі *Чуванє здравя* (Наливайко 1936: 124–127) др Наливайко такой на початку наглашує же под тим подроумює найбаржей чуванє од оберацих хоротох. По його думаню у новших часох ест вше меней опасносци од оберацих хоротох и вельких епидемийох, котри дакеди грожели жителъству, прето же ше вше баржей водзи организована борба против ширєня таких хоротох, починаючи од державного уровня, на котрим ше вельо роби же би ше ширєне таких хоротох застановело такой кед ше зявя. Други уровень котри вельо помага же би ше обераци хороти не зявйовали и не ширели то наука и просвищеносц, бо вони помагаю и уча людзох бориц ше против таких хоротох. При Руснацох важну улогу у борби против ширєня оберацих хоротох ма и РНПД односно *Руски календари* и *Руски новини* котри вельо доприноша же би ше дзвигало уровень общей здравственой культуры и гигиєни. Нажаль, констатує др Наливайко, и худобство барз часто причина ширєня оберацих хоротох, бо там дзе худобство часто и нездрави хижи, менша гигиєна итд.

За здраве, як поєдинцох так и заедніци, барз важне же би мали здраву воду. Дохтор Наливайко укзує зоз статистичнима податками як ше у Р. Керестуре рушала односно зменшовала смертельносц у єдним року и заключае же вона опадовала од 1927. по 1934. рок вшеліак дзекуюци и факту же у

валале була викопана артейска студня. По його прешвеченю, вода була тот одлучуюци фактор же зменшана смертельносц, бо праве у тим чаще значно зменшани черевов тифус, котри скорей бул части пре нездраву воду и одношел велї животи.

По твердзеню А. Наливайка у Р. Керестуре ище вше досц присутни два хороти против котрих ше треба ”зос шицкима силами бориц”. То туберкулоза/ефтика и трахома, ”и една и друга хорота страшна и чежка”. Факт же тоти два хороти не присутни лем у Р. Керестуре, але у цалей держави, а трахома найбаржей у Войводини, не шме буц даяке оправдане. Дохтор трима же за присутносц туберкулози у велькей мири вина у незнаню. Дзе народ просвищени, там ше баржей дзба о гигисни и там тей хороти ест вельо меней.

О оберацих хоротох др Андрий Наливайко обявел и окремну статью (Наливайко 1928: 114–116). На початку перше у основних рисох описал як були пренайдзени микроорганизми котри преноша обераци хороти, як ше вони преноша и як ше людзе од нїх можу чувац и защициц. По дохторови то изолованє хорого од здравих, дезинфекция, лїченє. По його твердзеню найвекши приятель оберацих хоротох нечистота, а зоз чистоту ше забива преношительох оберацих хоротох.

Обширнейшу статью о оберацих хоротох дзєцох обявел и др Осиф Полих (Полих 1940: 154–160). После кратшого уводу описує як зоз вакцинами мож зачувац дзєци од оберацих хоротох, а окреме описує седем обераци хороти, їх зявенє, манифестованє, лїченє, пошлїдки и чуванє од нїх. То хороти то: поки, гуга (дифтерия), моровки, осипки, магарчи кашель, склопци (тетанус) и збешнетосц.

Оскар Андрей Лабош пририхтал интересантну статью о першей помощи у рижних нещешлївих ситуацийох и при нещесцох рижних трованьох (Лабош 1931: 140–147). Автор дава найосновнейши толкованя и совити цо треба робиц з гирями и опухнуцами од вдереня, як третировац одредзени рани, опекліни, змарзліни, як помагац задавленому у води, як задавленому з гасом, як помагац у рижних других трованьох итд. На концу дава табліку у котрей преглядно приказани одредзени трованя и кратки описи як дійсую отрови и як лїчиц отрованого з нїма.

Очни лікар Олга Палич-Санто у окремним прилогу дава кратки опис причинох шлепосци (Палич-Санто 1932: 117–119) и наводзи даєдни очни хороти и у найкратших рисох указує як ше мож од нїх чувац. Авторка бешедує о уродзеней и здобутей шлепосци и наглашує же ше о уродзеней шлепосци меней зна и же ше може одклонїц лем у огранїченей мири. Вона главну увагу обраца на чуванє од очних хоротох и наглашує же и найменши очкодованя и рани на очох треба лїчиц же би не спричинели векши очкодованя котри можу привесц до шлепосци. Як часту очну обераци хороту наводзи трахому, котра ше досц швидко преноши. Прето зоз ню треба буц барз острожни. Найчастейша є медзи худобнима, дзе ше меней дзба о гигисни. Причини очних хоротох вельораз можу буц други крєвово хороти як цо то си-

филис, туберкулоза и други. И при реуматичних хоротох, ангини, грипи и черевових хоротох окреме треба мерковац же би хорота не прешла и на очи.

Апатикарка Елена Солонар пририхтала окремени прилог о тим як треба кармиц мали дзеци (Солонар 1940: 160–164). Солонарова на початку спомина же ей велі хори и слаби жени у апатики поставяли питаня як маю кармиц свойо дзеци. О тим питаню вона ше обрацела гу єдному лікарови спеціалістови котри велі роки робел у дзединской клиники у Берлину и достала од нього велі фахови поради. Наяр 1939. року у Просвітнім доме у Р. Керестуре отримала о тим преподванє, а сам прилог котри дава уствари тото викладанє у писаней форми. Солонарова дава поради и совитує як кармиц дзеци од дойченя по карменє на фляшку и додаванє у першим року живота другого єдзєня.

Апатикарка наглашує же за мале дзецко нет лепшого єдзєня од мацериного млека, прето же мацерине млеко не лєм найидеалнейше єдзєнє за дзеци, але же их воно чува од веліх хоротох. Прето дзецко мож почац кармиц на фляшку лєм кед то дохтор одредзи, односно кед мац барз хора. Солонарова далєй толкує як и кельо дзецко у першим року живота ма цицкац и кеди, як и яке єдзєнє му мож почац давац и помали го одучовац од цицканя. Окремени упутства дава як кармиц слаби дзеци котрим и мацери слаби и не маю досц млека. Ту ше треба притримовац дохторових препоручєньох и совитох. На концу апатикарка подрбно описує як ше за мали дзеци пририхтує ”рискашова слизаста юшка”, ”кексова мука” и ”маслова юшка”. Окреме описує як ше пририхтує малинов сок, котри, по ей словох, барз здрави не лєм за мали дзеци и прето би кжде обисце требало мац малини.

У остатнім медзивойновим *Руским календаре* апатикарка Є. Солонарова ма два прилоги. У першим накратко описує приручну апатику (Солонар 1941а: 133–137), котра би ше, по ей совиту, требала находзиц у кждим обисцу, поготов на салашох, одкаль дакус далєй и чежше сцигнуц до лікара. Вона трима же би по валалох частєйше требало организовац ”самарянски течай” – курси у котрих би ше жени и млади дзивки оспособели за даванє першей помоци, а же би ше лікара волало лєм кед за то постої потреба. Далєй авторка наводзи цо би ше мушело находзиц у приручней апатики у кждим обисцу и толкує кеди и як ше хаснує кжди од наведзєних лікох/препаратох. Наводзєнє тих лікох и препаратох тєраз не тельо интересантне, бо ше за седем и вєцєй дєцєнїй барз вельо пременєло и у способє лічєня и у назвох лікох. Ту важнєйша основна намира авторки: дац совити о чуваню народного здравя и намаганє подзвигнуц на висши уровень общу здравствену культуру. У другєй статї Солонарова дава совити, описує и толкує цо и як треба вариц слабим и хорим (Солонар 1941б: 137–141). У прилогу такой на початку наводзи же ше у длугорочнєй апатикарскєй пракси вельо занїмала з тим питаньом, тримала о тим преподаваня, и сполнєє свойо обєцанє жєном же и у Календарє напишє о тим. Вона наводзи ”яку важну ролю ма єдзєнє у очуваню здравя и же баж зос добрим и прикладним єдзєньом можєме

найлегчейше страцене здраве вращиц". Далей у тексту наводзи як треба пририхтовац даедни едзена за слабих и хорих же би ше им и на тот способ вращело страцене зраве.

У остатнім медзивойновим календаре и др Йосиф Полих ма два прилоги. Перши пошвечени оберацим хоротом (Полих 1941а: 141–17), у котрим автор у уводней часци досц нашироко толкуе о бактерийох, о їх ділованю и успіхох медицини у борби процив їх ширеня и у ліченю оберациих хоротох. Тото цо значне за звичайного читача, то описи як ше ширя обераци хороти. То уствари совити и поуки звичайним людзом же би не доприношели ширеню оберацих хоротох зоз свою негигиену и недзбалством, и же би знали як ше мож чувац од ніх. Лікар на концу закончуе цитируюци другого визначного лікара: "Чувац ше од хороти лепше як ше од ней лічиц". Други прилог у велькей мири унапрямени на воєни гроженя котри уж вишели над Европу и шветом (Полих 1941б: 147–153). Циль автора информовац и совитовац людзох як ше мож храніц од нападу з воздуху. Текст ше одноши на организовану охрану и зашиту у котрей маю участвовац шицки граждане и маю добре познац можлїви опасносци котри грожа з воздуху, як ше од ніх скривац и як ше охраніц, и цо шицко треба робиц после воздушного нападу же би одклоніц пошлїдки.

По словох др А. Наливайка медзи Руснацами у Югославиї у чаше медзи двома шветовима войнами була досц розширена очна обераци хорота трахома. У прилогу лікар нашироко описуе цо ю спричинюе, як ше шири и яки ма пошлїдки. По його словох, Руснаци як кед би ю уж прилапели як цошка цо непрерывно провадзи їх живот, и велі ю ані не ліча, не знаючи або не дзбаючи же вона може привесц и до подполного ошлепеня. На концу наводзи як ше мож чувац од тей хороти: найбаржей зоз чистоту односно особну гигиену каждой особи и гигиену у обисцох (Наливайко 1929: 2).

Вироятно же туберкулоза односно ефтика/гефтика, як ю Руснаци волали, була у чаше медзи двома войнами една з найчастейших чежших хоротох котра одношела велі животи, часто и млади. Др А. Наливайко у *Руских новинох* у штирох предлуженьох писал о тей хороти намагаючи ше до дробніцох упознац Руснацох зоз ню (Наливайко 1931). На початку дава основни податки о тей обераци хороти описуюци на яки ше способи вона може манифестовац и на котрих органах, а вец обширнейше преходзи на историјат одкриваня бацилох котри ю виволую и описуе початки и способи ей ліченя. Ту и поради як ше треба справовац и цо робиц кед дахто у обисцу ма туберкулозу же би ше хорому помогло а здравих зачувало од ней. Лікар наглашуе же найлепше односно найефикаснейше лічене тей хороти у за тото наменених санаториюмох, але то просто неможлїве за шицких хорих од ней, а лічене тиж так можлїве и у домашніх условийох кед ше у шицким притримуе совити лікарох. По др Наливайкови, Руснаци часто не досц озбильно приступаю гу тей хороти и недосц покладаю на лічене по якимшик прешвеченю же правда же хори слаби, але ше озда з часом вилічи. Як основни ус-

ловия за лічене туберкулози и у домашніх условійох то сила природи: слунко, шветлосц, воздух, добре єдзене, чистота у хижі и особна гигиена хорого и шицких у обисцу. Др Наливайко на вецей заводи у *Руских календарох* и *Руских новинох* писал на рижні теми и о розличних хоротох односно борби процив нїх, але не вше з єднаким успихом. Так, наприклад, його статья у двох предлуженьох з насловом *Борба за здраве* (Наливайко 1935: 146–152) котра пошвечена туберкулози и опасносцом од отровних гасох, поготов у войни, мало приноши нового и того цо наисце може похасновац читачом новинох у ліченю односно чуваню од тих двох вельких опасносцох за людки живот и здраве.

Др А. Наливайко у *Руских новинох* 1936. року дава обширнейшу статью у пейц предлуженьох о гуги односно дифтерії у устох и гарлу (Наливайко 1936). Наводзи же ше у остатнім чаше у Р. Керестуре тот хорота частейше зявює. На початку наводзи же му цель указац як ше тоту хороту лічи. По його словох, хороту треба почац лічиц такой кед ше докаже єй присутносц, бо ше з тим барз помага не лєм хорому, але ше може онемождївиц єй ширене на других. Дохтор дава совити и як ше родичи маю справовац кед дзецко ма гугу и як го маю чувац од векших напруженьох прето же вона барз ослабює шерцо. На концу наводзи же у найновшим чаше у Р. Керестуре були даскельо случаї кед родичи такой на початку хороти привели дзеци до лікара и по достатих инекційох вона застановена. Резултати випитованя гигиєнского заводу у Сомборе доказали же у тих случайох наисце було слово о гуги, а не о дасдней другей хороти. На концу автор заключує же мож застановиц ширене оберацих хоротох у валале и ширше лєм з намаганьом єдного человека, але теди кед цала засднїца будзе мац досц информации о нїх и кед ше будзе старац же би ше не ширели.

Дакеди ше у *Руских новинох* преношело висти о вибераню валалского лікара. З вистох и прилогах о тим у *Руских новинох* мож заключиц же ше и ту представніки валалскей власци и политично ангажовани часто не руководзели з общим интересом валалчаньох, але мали ”власни интереси”, були марионети або подлеговали висшей политики або подкупйованю. Так у *Руских новинох* 1935. року, кед за валалского лікара бул избрани др Исидор Леви, Єврей по походзеню, обявена кратка, але оштра вистка у котрей наведзени аж и мена одборнікох котри го вибрали, з обвину же им то будзе на ганєбну памятку у валале (Аноним 1935: 3). Медзитим, тидзень пред тим у Уводнїку *Руских новинох* було писане о вибору валалского дохтора, дзе автор спомина рижні политични акції и ”тарговини” коло того. Ту вон наглашує же до теди Р. Керестур мал доброго и пожертвованого лікара, брата Руса (дума на др А. Наливайка – заувага автора), а же єден од кандидатох и др Орос, млади, вредни и способни лікар. Медзитим, єст таких котри не дзбаю о народним здравю, але баржей ту мишаю политику и политиканство (Славянски 1935: 1). На концу ше указало же тоті реакції обявени у *Руских новинох* у вязи вибору валалского лікара не були без основи. Випатра

же бул порушани поступок же би ше доказало же вибор др Исидора Левия бул окончени незаконїто, бо у юнию 1936. року Управни суд у Београдзе понїшел ришене срезкого началства у Кули о виборе др И. Левия за лікара у Р. Керестуре. Ту автор вистки виражел наздаванс Керестурцох же знова за дохтора достаню Русина (Аноним 1936: 4).

Пред другу шветову войну у Р. Керестуре ше зявела идея же би ше у валалс збудовало шпиталь. На жаль, о тим знаме барз мало, и то лем зоз одвиту крижевского владики Дионизия Нярадия парохийному уряду у Р. Керестуре. Ту вон наводзи же поздравя ”шляхетну намиру вирних будовац шпиталь”, и же є порихтани дац гледану порту за тот циль, але особнє трима же место не одвитує за шпиталь прето же є мале и на досц невидогним месце. Вон дума же би требало гледац лепше место, же би шпиталь бул у тихей часци и же би могол мац и свой парк дзе би ше хори могли одпочивац (АПРК, 233/1938, АКЕ 1008/1938). Нажаль, после того вецей о тим не находзиме ніяки податки, а очиглядне же идея не була реализована.

У чаше медзи двома шветовима войнами, кед ше у виданьох Руского народного просвитного дружтва публиковало прилоги з обласци здравства и здравственей зашити, авторе и редакторе мали пред собу нележки задаток творец и хасновац фахову терминологию а источашнє вше мац на розуме же тексти писани за звичайни народ, котри найчастейше не ма анї найосновнейши знаня з тей обласци. Прето ше вельораз хасновало фахово вирази и назви у комбинації з народнима, дакеди аж и описово. Було и пробованя приспособиц або творец нови слова. Лем глібша фахова анализа тих виразох и терминології би могла дац одвит кельо то було успишне.

Без векших амбиційох приказац общи здравствени обставини при Руснацох у Кральовини СГС/Югославиї, у прилогу зме ше огранїчели у першим шоре на препатрунок прилогох котри були публиковани у виданьох РНПД, у *Руских календарох* и *Руских новинох*. То углавним прилоги фаховцох, лікарох и апатикарох, котри не писани фахово и за фахови цилї и за фахову явност, але за звичайних людзох же би ше им дало основни информации о найчастейших оберацих и других хоротох же би легчейше могли препознац їх симптоми и на час ше явиц лікарови, и же би знали як ше чувац од таких хоротох. Правда, ту ест и надосц практични совити о карменю дзестох, о пририхтованю єдзеньох за хорих и слабих, о приручней апатики, о справованю под час нападу з воздуху итд., а шицко тото мало циль подзвигнуц на висши уровень общу здравствену культуру медзи руску популацию у держави. Прето на концу мож заключиц же РНПД праве зоз публикованьом таких прилогох у значней мири допринесло не лем подзвигваню общей здравственей культури, але же тоти прилоги мали одредзени уплїв и на злєпшоване общого здравственого стану медзи Руснацами у тим периодзе и прето же звекшовали довирие людзох до лікарох и правого ліченя, а помали викореньовали стари обичаї и праксу лічиц ше зоз надрилїкарствами и врачанїнами.

ЖРИДЛА И ЛИТЕРАТУРА:

- Архив Крижевскей епархиї, Крижевци (АКЕ).
- Архив парохиї Руски Керестур, Руски Керестур (АПРК).
- Аноним (1926). Руски Керестур. Нова апатика. У: Руски новини, 99/1926 (стр. 3). Нови Сад.
- Аноним (1935). Виберанка дохтора. Руски новини, 31/1935, стр. 3. Дяково.
- Аноним (1936). Руски Керестур. Осуда. Руски новини, 26/1936, стр. 4. Дяково.
- А. Н. (Наливайко, А.) (1929а). Обераци хороти. У: Руски календар 1928 (стр. 114–116). Руски Керестур: Руске народне просвитне дружтво.
- Биндас, Д. (1926). Сусверие у нашим народу. У: Руски календар 1925 (стр. 18–27). Руски Керестур: Руске народне просвитне дружтво.
- Биндас, Д. – Гайнал, М. (1937). Перши рухи за снованє Руских Новинок. Руски новини, 2/1937, стр. 1–2. Руски Керестур.
- Вукич, П. (1996). Павло Вукич и його ”Хистория фари коцурскей”. У: Цап, М. М. (1996). Церква и школа у Коцуре (стр. 65–114). Нови Сад: Грекокатолицка парохија св. Петра и Павла Нови Сад.
- Жилник, Я. (1924). Чревни тифус (Глушка горячка). Руски новини, 2/1924, стр. 3–4). Нови Сад.
- Жильник, Я. (1922). О даскелїх оберацих (порядкових) хоротох. У: Руски календар 1922 (стр. 115–122). Руски Керестур: Руске народне просвитне дружтво.
- Жирос, М. (1997). Бачванско-сримски Руснаци дома и у швецех, т. I. Нови Сад: Грекокатолицка парохија св. Петра и Павла у Новим Садзе.
- Жирос, М. (1984) Три керестурски колери (1–2). Шветлосц, 3/1984, 351–367, 4/1984, 458–480. Нови Сад: Руске слово.
- Жирос, М. (1986). Три коцурски колери. Шветлосц, 1/1986, 71–97. Нови Сад: Руске слово.
- Јеремић, Р. (1928). Бачки Руси (Рушњаци, Русини). У: Прилози Летопису Матице српске, књ. I, св. 2, год. I, март-април 1928 (стр. 49–67). Нови Сад: Матица српска.
- Костельник. Г. (1998). Liber memorabilium грекокатолицкей парохиї бачкерестурскей. Нови Сад: Союз Руснацох и Українцох Югославиї.
- Кочиш, Е. (1930). О даедних звичайох. Руски новини, 20/1930, 1. Нови Сад.
- Лабос, О. А. (1931). Перша помоц при нещесцох отровеня. У: Руски календар 1931 (стр.140–147). Руски Керестур: Руске народне просвитне дружтво.
- Микић, П. (1989). Записи о рађању и умирању деце у Новом Саду и Војводини током XIX и XX века. Нови Сад: Матица српска.
- Москаль, Й. (1923). Народна кроника. У: Руски календар 1923 (стр. 78–83). Р. Керестур: Руске народне просвите дружтво.
- Наливайко, А. (1928). Обераци хороти. У: Руски календар 1928 (стр. 114–116). Р. Керестур: Руске народне просвитне дружтво.
- Наливайко, А. (1935). Борба за здраве. Руски новини, 24/1935, 3; 25/1935, 2. Дяково.
- Наливайко, А. (1929). Трахома. Руски новини, 6/1929, 2. Нови Сад.
- Наливайко, А. (1935). О допатраню дзецох у першим року живота. У: Руски календар 1935 (стр. 146–152). Руски Керестур: Руске народне просвитне дружтво.
- Наливайко, А. (1931). Туберкулоза – гефтика. Руски новини, 9/1931, 3; 10/1931, 4; 11/1931, 3; 12/1931, 4. Дяково.

- Наливайко, А. (1936). Гуга (дифтерия) у устох и гарлу. Руски новини, 36/1936, 4; 37/1936, 3–4; 38/1936, 4; 39/1936, 3–4; 40/1936, 3–4. Дяково.
- Наливайко, А. (1936). Чуванє здравя. У: Руски календар 1936 (стр. 124–127). Р. Керестур: Руске народне просвитне дружтво.
- Палич-Санто, О. (1932). Причини шлєпоти. У: Руски календар 1932 (стр. 117–119). Руски Керестур: Руске народне просвитне дружтво.
- Полих, О. (1925). О здравству. А.) Причини умераня дзєцох. У: Руски календар 1925 (стр. 97–99). Руски Керестур: Руске народне просвитне дружтво.
- Полих, О. (1940). Як очувац дзєци од оберацих хоротох. У: Руски календар 1940 (стр. 154–160). Руски Керестур: Руске народне просвитне дружтво.
- Полих, Й. (1941а). Найвєкши неприятеле чловека бактерії и обераци хороти. У: Руски календар 1941 (стр. 141–147). Руски Керестур: Руске народне просвитне дружтво.
- Полих, Й. (1941б). Роздумованя о охрани од нападу з воздуху. У: Руски календар 1941 (стр. 147–153). Руски Керестур: Руске народне просвитне дружтво. Правила (1921). Правила ”Руского народного просвѣтного друштва”. У: Руски календар 1921 (стр. 8–12). Р. Керестур: Руске народне просвитне дружтво.
- Рамач, Я. (2007). Руснаци у Южней Угорскей (1745–1918). Нови Сад: Войводянска академия наукох и уметносцох.
- Рамач, Я. (1988). Спомин вични керестурски або Спомин од створєня швета. Шветлосц, 5/1988, 527–550. Нови Сад: Руске слово.
- Славянски (Буїла, М.). Важна ствар (Наш дохторски вопрос). Руски новини, 30/1935, 1. Дяково.
- Солонар, Є. (1940). Як кармиц мали дзєци. У: Руски календар 1940 (стр. 160–164). Руски Керестур: Руске народне просвитне дружтво.
- Солонар-Поливка, Є. (1941а). Ручна апатика. У: Руски календар 1941 (стр. 133–137). Руски Керестур: Руске народне просвитне дружтво.
- Солонар-Поливка, Є. (1941б). Як треба вариц хорим и слабим. У: Руски календар 1941 (стр. 137–141). Руски Керестур: Руске народне просвитне дружтво.
- Черняк, М. (1922). О алкогوليو. У: Руски календар 1922 (стр. 85–91). Руски Керестур: Руске народне просвитне дружтво.

Ramač Janko

SUPPLEMENTS ON HEALTH CARE AND ITS PROTECTION IN THE
PUBLICATIONS OF THE RUTHENIAN NATIONAL EDUCATIONAL SOCIETY
(1921-1941)

SUMMARY

In the period between the two world wars, The Ruthenian National Educational Society (Association), besides its basic activity in the field of the cultural, educational and national life of the Ruthenians in Yugoslavia, paid a significant attention to raising their general social and economic progress. This article shows the striving to contribute to raising the general health care and its protection among the broadest layers of the Ruthenian population by supplements and articles in the publications of the Ruthenian National Educational Society, such as the *Ruthenian Calendars* (1921-1941) and the *Ruthenian Newspaper* (1924-1941). The authors of these articles were general practitioners, specialists and pharmacists who had been well acquainted with the health issues in Ruthenian settlements. Taking into account the fact that the *Ruthenian Calendars* were published in 2 500-3 000 copies, and the *Ruthenian Newspaper* in about a thousand copies, we can conclude that these articles reached a great part of the Ruthenian families and played a significant role in raising the level of the general health care and health protection especially against contagious diseases.

Key words: Ruthenian National Educational Society, Ruthenians in Yugoslavia, *Ruthenian Calendars*, *Ruthenian Newspaper*, health culture, protection of health, contagious diseases.